

1400-tal i kvarteret Paradiset i Arboga

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning 34:1 Arboga
Karteret Paradiset 9
Arbogabygdens församling
Arboga kommun
Västmanland

Jonas Ros



1400-tal i kvarteret Paradiset i Arboga

Ev. undertitel

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning 34:1 Arboga
Kvarteret Paradiset 9
Arbogabygdens församling
Arboga kommun
Västmanland

Jonas Ros

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Fotografiet visar det hus runt vilket det grävdes för dränering. Vidare ses Paradisgränd. Fotograferat från Söder av Jonas Ros.

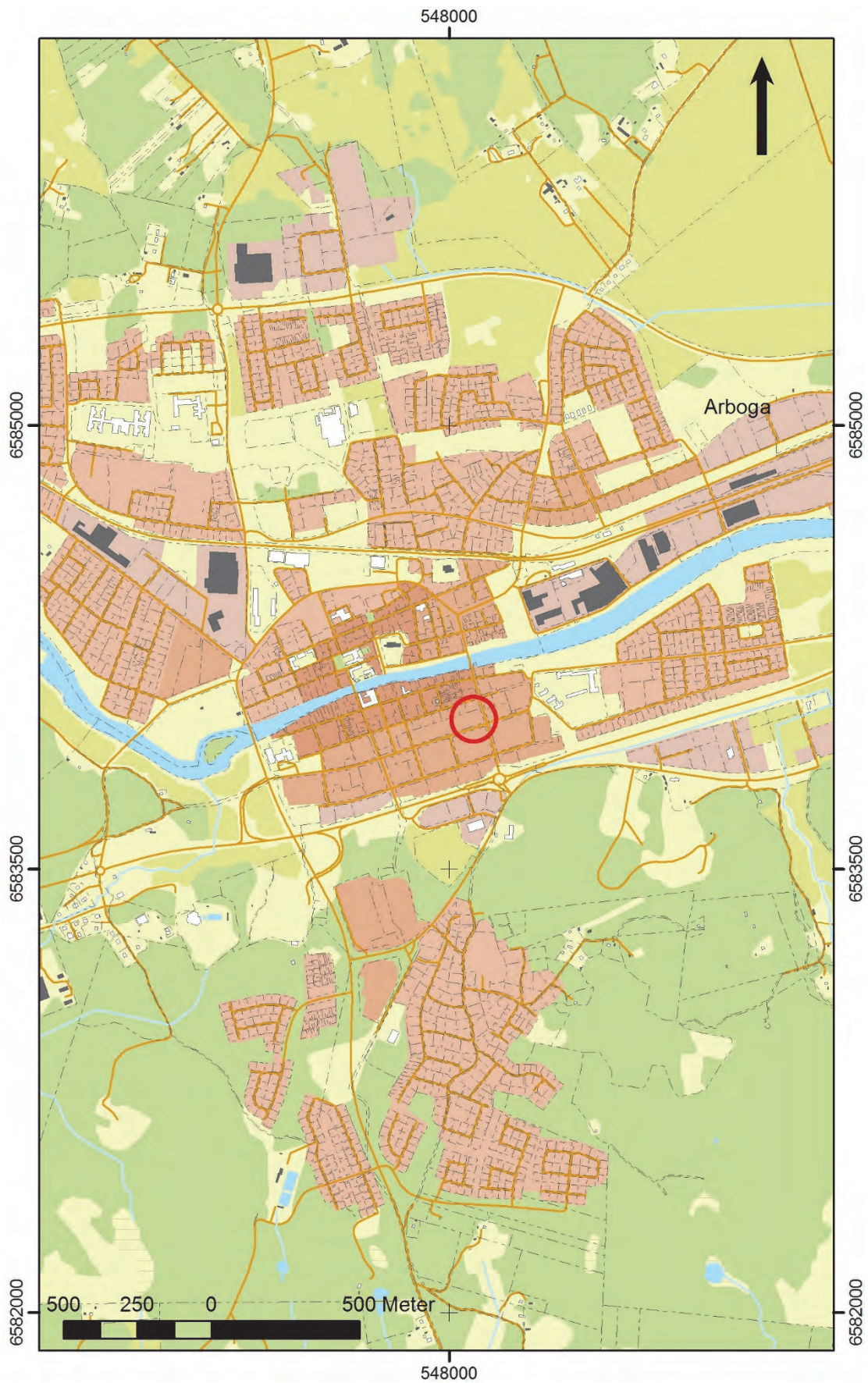
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-403-0

Tryck: Just Nu, Västerås 2015.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	5
Topografi och fornlämningsmiljö	5
Staden Arboga	5
Arkeologiska undersökningar	6
Målsättning, metod och genomförande.....	6
Undersökningsresultat.....	9
Kulturlager från 1400-tal och senare tid.....	9
Kulturlager från senare tid.....	10
Tolkning och utvärdering	12
Referenser.....	13
Internet och otryckt källa.....	13
Litteratur.....	13
Tekniska och administrativa uppgifter	14
BILAGA	15
Bilaga 1. Fyndtabell.....	15



Figur 1. Undersökningsplatsens läge, i Arboga markerat med en röd ring. Utdrag ur Fastighetskartan Skala 1:20 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård gjorde under april månad 2014 en arkeologisk förundersökning i kvarteret Paradiset 9 i Arboga. Det schaktades runt hela fastigheten med anledning av dränering kring källaren. Kulturlager framkom på tre punkter. Det äldsta lagret dateras genom ¹⁴C-analys till intervallet 1400–1475 e.Kr. (kal. 2 sigma). Inga spår av medeltida bebyggelse framkom.

Inledning

Stiftelsen Kulturmiljövård gjorde under april månad 2014 en arkeologisk förundersökning i kvarteret Paradiset 9 i Arboga (se figur 1, 2 och 3) med anledning av dränering kring källargrunden. Förundersökningen genomfördes av Jonas Ros som också sammanställde rapporten.

Topografi och fornlämningsmiljö

Staden Arboga

Arboga tycks ha blivit en stad under 1200-talets andra hälft. År 1288 fanns det en kungsgård, Grindberga, väster om staden på den södra sidan av ån. Något som är unikt med Arboga är att delar av staden anlades på mark som ägdes av frälset (SDHK 1417; Berg 2006). År 1285 grundades det ett franciskanerkloster i Arboga. År 1293 omnämns en köpman (*mercator*) med namn Gelbrict i Arboga. Namnet tyder på att köpmannen hade tyskt ursprung. Stadens äldsta sigill är från år 1330 och i dokumentet som sigillet sitter på omnämns *civis* och *villanus*, d.v.s. borgare i staden (Järpe 1977).

Staden Arboga ligger inom Åkerbo härads gränser. År 1326 tillhörde staden och häradet Dävö gårdsfögderi. På 1370-talet tillkom Köpingshus och då lades staden under Köpings borgfögderi (Fritz 1973 s. 40 ff.; 1972).

Anmärkningsvärt är att stadsområdet söder om Arbogaån tillhörde Närkes lagsaga och området norr om ån tillhörde Västmanlands lagsaga. Även i kyrkligt avseende var staden delad och området söder om ån tillhörde Strängnäs stift och området norr om ån tillhörde Västerås stift. I Arboga har det funnits två medeltida kyrkor: S:t Nikolai låg söder om ån och S:t Olof låg norr om ån (Järpe 1977).

Arbogaån var en viktig transportled, särskilt under vintertid. Järn transporterades längs med ån från Noraskog och Lindesbergs bergslagsområden. Arboga var en viktig omlastnings- och utskeppningshamn för järn till Stockholm och för vidare export till andra länder. Under 1400–1500-tal hade staden Arboga framförallt kontakter med områdena norr och västerut. Områdena öster om Arboga har varit mindre väsentliga för staden eftersom staden Köping var centralort för de områdena. Arbogas närmaste omgivning var jordbruksbygd med boskapskötsel (Järpe 1977) och sannolikt hade staden en lokal marknadsroll för jordbruksprodukter.

Arkeologiska undersökningar

I kvarteret Harneskmakaren (se figur 2), på den norra sidan av ån, har det gjorts en arkeologisk undersökning och då framkom kulturlager och anläggningar som daterades från 1200-talet och senare (Anund 1995). ¹⁴C-prov på ben som insamlats från borrhov i kvarteret Harneskmakaren har givit ¹⁴C-dateingar till 1175–1275 e.Kr och 1260–1390 e.Kr. (kal 2. sigma) (Alström 2011a).

Vid en undersökning på den södra sidan av ån i Soopiska gårdarna, Fältskären och angränsande delar av Storgatan framkom kulturlager som daterades från 1600-talet och senare (Alström 2007).

År 2011 schaktningsövervakades ett kabelschakt i Trädgårdsgatan. Det dokumenterades bl.a. metertjocka kulturlager på en plats vid kvarteret Riskan. Från det nedersta kulturlagret insamlades två ¹⁴C-prov. Proverna visade att kulturlagren avsatts tidigast under 1500-talet (Alström 2011b).

Ett flertal mindre undersökningar har genomförts i området söder om ån av Stiftelsen Kulturmiljövård och Västmanlands läns museum, men inte i något fall har medeltida bebyggelse påträffats. Vid en undersökning i Crugska gården, d.v.s. i kvarteret Fältskären på den södra sidan av ån, visade ett ¹⁴C-prov att området utnyttjats från 1400-talets första hälft då odling troligen skett på platsen. Kulturlagret visar inga spår av att tomten skulle vara bebyggd under den tiden (Alström 2012). Stadsdelen söder om ån tycks ha planlagts senare än stadsdelen norr om ån (Oldèn 2000 s. 15)

Målsättning, metod och genomförande

Länsstyrelsen hade fastställt förundersökningens syfte och det var att tillvarata kunskapsunderlag, att skydda fornlämning från skada och, om fornlämning påträffas, att dokumentera anläggningar och kulturlager.

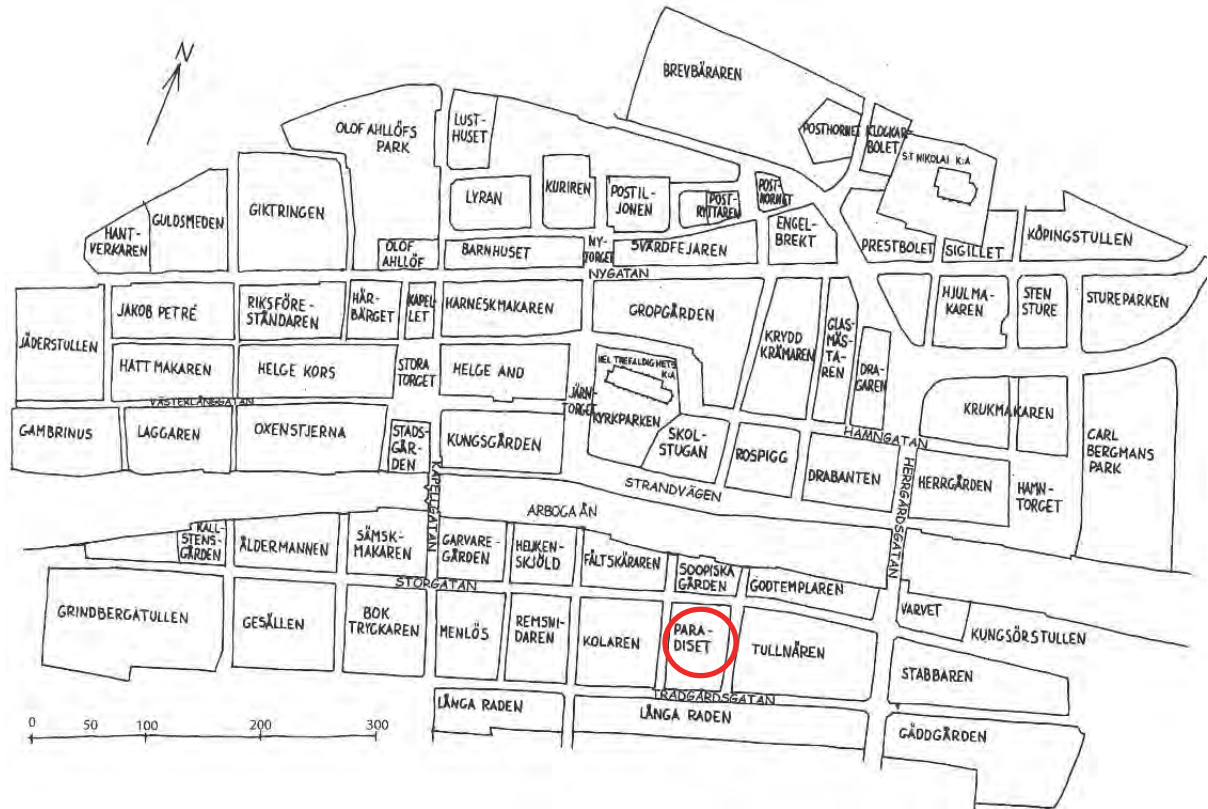
Dokumentationen skulle omfatta sektionsritning och följande skulle framgå:

- platsen för schakten
- marknivå
- kulturlagrens övre gräns
- kulturlagrens undre gräns/”steril” nivå
- så långt möjligt skulle kulturlagrens karaktär, innehåll och bevarandegrad beskrivas
- preliminär tolkning

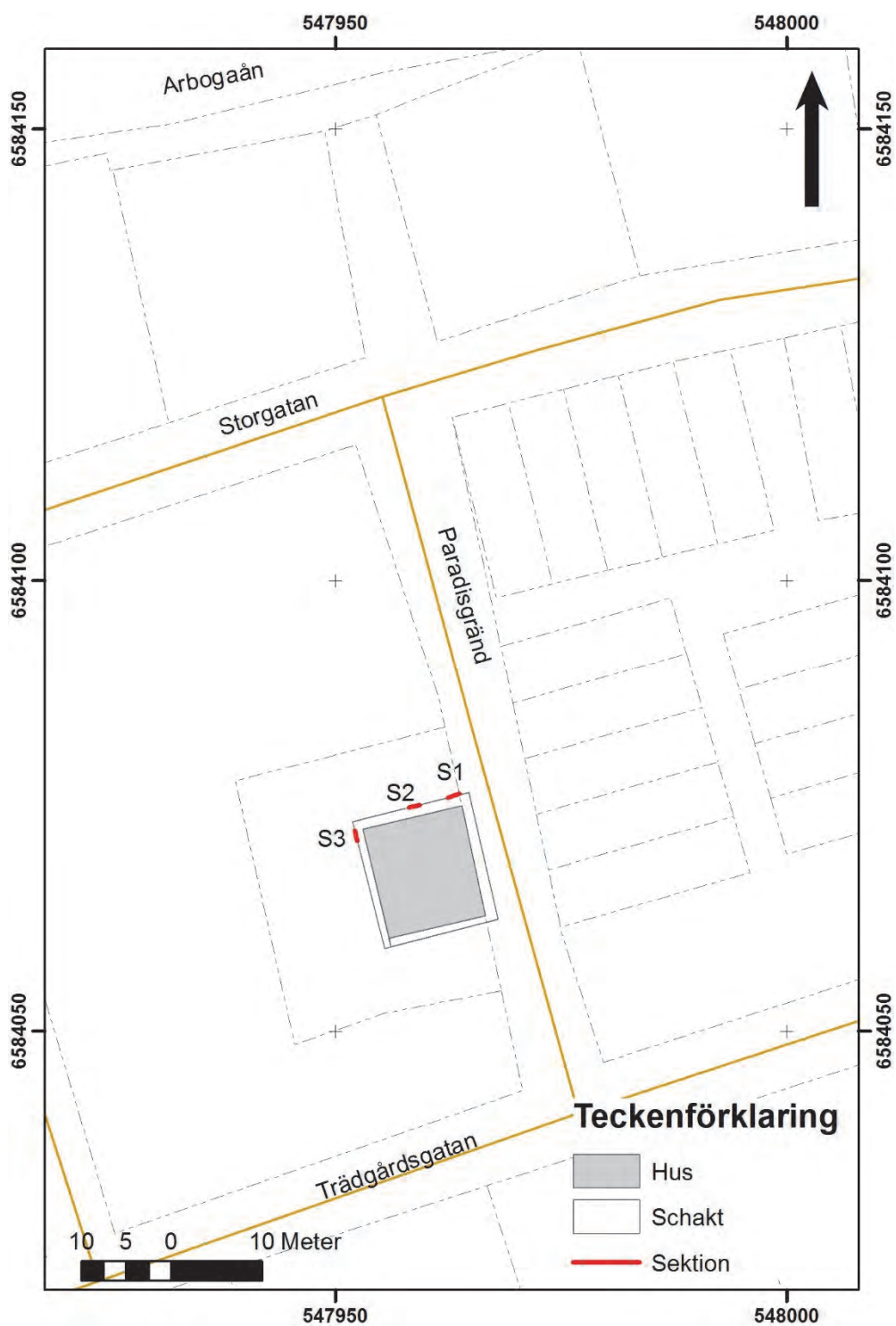
Länsstyrelsen bedömde att en låg ambitionsnivå var tillräcklig vad det gällde åtgärder, men dokumentationen av fornlämning skulle hålla god kvalitet.

Arbetet indelades i två delar. Först schaktades det på den östra sidan av huset. Vid ett senare tillfälle schaktades det runt resterande tre sidor av huset. Arkeolog deltog inte i schaktningen, men besökte undersökningsplatsen vid två olika tillfällen då schakten hade tagits upp.

De uppkomna schaktväggarna rensades fram för hand. Där det framkom kulturlager grävdes det mindre gropar för att nå ursprunglig marknivå. Sektioner upprättades i skala 1:20. Fynd insamlades från lager. Det togs digitala fotografier. Sektionernas lägen prickades in på en översiktskarta.



Figur 2. Arboga stad med nuvarande kvartersindelning. Undersökningsområdet markerat med en röd ring (efter Oldén 2000).



Figur 3. Undersökningsområdet med schaktet runt huset markerat. Lägena för sektion 1–3, S1–S3 är markerade. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:750.

Undersökningsresultat

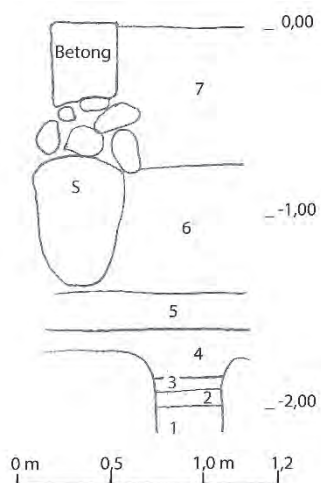
Schaktet sträckte sig runt om hela huset (se omslagsbild, figur 2, 3 och 4) och det schaktades ca 1,3 meter ut från husväggarna. Schaktet var ca 1,5–1,7 meter djupt. Kulturlager framkom på tre punkter och tre sektioner dokumenterades. Inga medeltida bebyggelse lämningar påträffades.



Figur 4. Fotograf som visar Paradisgränd med schaktet. Träden i bakgrunden växer invid Arbogaaån. Fotograferat från söder av Jonas Ros.

Kulturlager från 1400-tal och senare tid

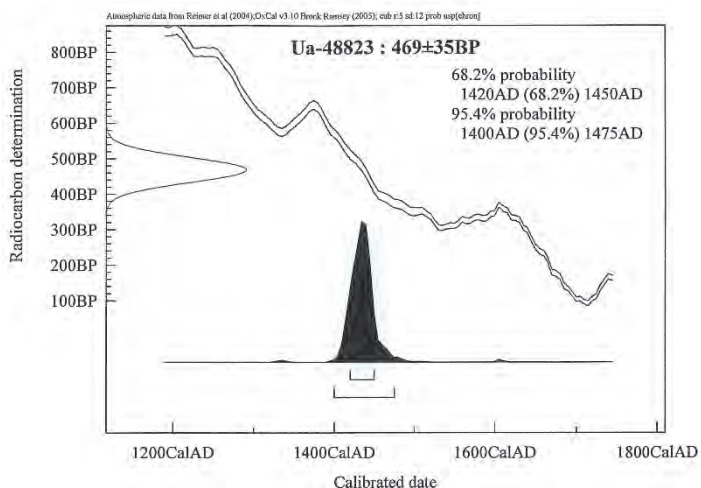
Sektion 1 upprättades på den norra sidan av huset nära det nordöstra hörnet (se figur 3 och 5). På undergrunden fanns ett lager, lager 2, som bestod av grå lera med inslag av grus, tegelflisor och djurben. Från lagret insamlades ett ben från en ko som dateras till perioden 1400–1475 e.Kr. (kal. 2 sigma). I lagret påträffades även yngre rödgods, det var del av en mynning till ett krus med grön flammig glasyr (fnr 1). Lagren ovanför lager 2 var påförda och där påträffades keramik; fajans (fnr 3), yngre rödgods (fnr 2 och 4), och porslin (fnr 5) som dateras till 1800–1900-tal.



Figur 5. Sektion 1 sedd från söder.
Skala 1:40. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

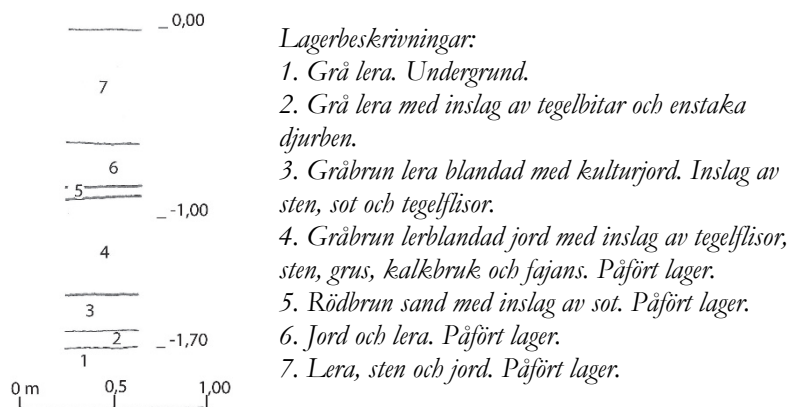
1. Blågrå lera. Undergrund.
2. Grå lera med inslag av grus, tegelflisor, djurben och yngre rödgods. ^{14}C -prov från detta lager.
3. Grå lera med inslag av djurben. Påfört lager.
4. Lera, grus, små stenar, tegelflisor, yngre rödgods. Påfört lager.
5. Sand och lera. Påfört lager.
6. Jord, lera och tegelflisor. I lagret ses en större sten som antagligen utgör grundläggning till en byggnad som funnits på platsen under senare tid. Fler stenar ses även intill lager 6. Påfört lager.
7. Grus och sand. Bärlager. I lagret ses stenar som bör samman med stenarna intill lager 6. Påfört lager.



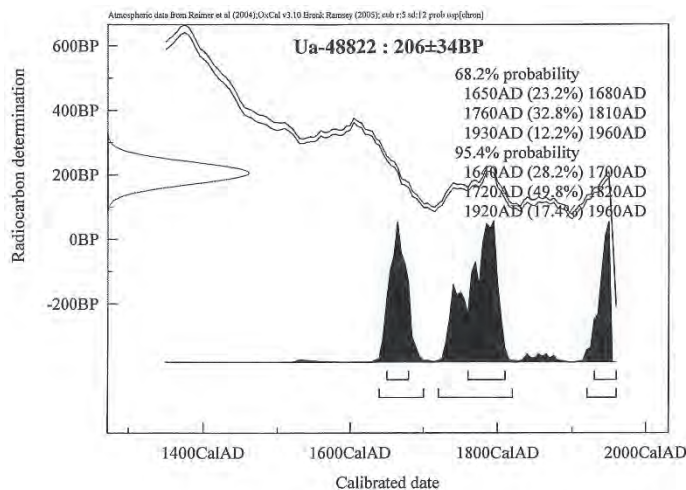
Figur 6. Från sektion 1, lager 2, insamlades ett ben som ^{14}C -daterades. Benet dateras till perioden 1400–1475 e.Kr. (kal. 2 sigma).

Kulturlager från senare tid

Sektion 2 upprättades ca 4 meter väster om sektion 1 (se figur 3 och 7). Lager 2 uppvisade vissa likheter med lager 2 i sektion 1. Från sektion 2, lager 2, insamlades ett ben som skickades in för ^{14}C -analys (se figur 8). Benet, som sannolikt var från en ko, dateras till perioden 1640–1960 e.Kr. (kal. 2 sigma). Inom detta intervall var det 49,8% sannolikhet att benet var från perioden 1720–1820. Dateringen visar alltså att benet är från senare tid. I lagret påträffades en skärva yngre rödgods (fnr 6) som dateras till 1800–1900-tal.



Figur 7. Sektion 2 sedd från söder.
Skala 1:40. Ritning Jonas Ros.



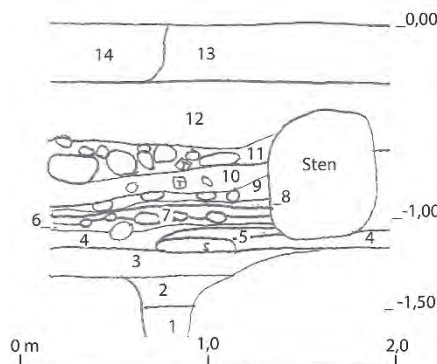
Figur 8. Från sektion 2, lager 2 insamlades ett ben som ^{14}C -daterades. Benet dateras till perioden 1640–1960 e.Kr (kal. 2 sigma).

Sektion 3 upprättades väster om huset (se figur 3 och 9). Lager 2 uppvisade likheter med lager 2 i sektion 1 och 2. Lager 3 hade stort inslag av förmultnat material. I lagren i sektionen eftersöktes ben eller annat organiskt daterbart material, men inget sådant påträffades. Lagren ovan lager 3 var sannolikt påförda under senare tid.

Invid den sydöstra delen av huset grävdes en grop i schaktets botten och där framkom en äldre markyta liknande lager 2 i sektion 1, 2 och 3. Ingen sektion upprättades där.

Lagerbeskrivningar:

1. Grå lera. Undergrund.
2. Grå lera med inslag av tegelflisor och sten.
3. Brun kulturjord med stort inslag av förmultnat organiskt material.
4. Grå lera och grus. Påfört lager.
5. Grå lera. Påfört lager.
6. Brun lera och grus. Påfört lager.
7. Brun lera och grus. Påfört lager.
8. Grus. Påfört lager.
9. Lera och grus. Påfört lager.
10. Grå sand och lerblandad kulturjord med inslag av tegel. Påfört lager.
11. Grå sandblandad jord med inslag av tegelflisor, kalkbruk och vingtegel. Påfört lager.
12. Gråbrun sand, lera och jord med inslag av grus och tegelflisor. Påfört lager.
13. Jord. Påfört lager.
14. Grus och sand med frigolit i botten. Påfört lager.



Figur 9. Sektion 3 sedd från öster.
Skala 1:40. Ritning Jonas Ros.

Tolkning och utvärdering

Från sektion 1, lager 2, insamlades ett ben som ^{14}C -dateras till perioden 1400–1475 e.Kr. Lagren nr 2 i sektion 1, 2 och 3 uppvisar likheter och de representerar antagligen en äldre markyta som sannolikt varit exponerad under lång tid, antagligen under några hundra år att döma av den andra ^{14}C -dateringen. I sektion 3 framkom det ett kulturlager, lager 3, med stort inslag av organiskt material. Något daterbart fynd framkom dock inte i det lagret. Lagren ovan detta bedöms vara från senare tid. Vi vet inte om benet som daterades till 1400-talet representerar bebyggelse som funnits i närheten eller, vilket kanske är mer troligt, att det endast visar på aktivitet på platsen vid den tiden. Någon medeltida bebyggelse har ännu inte påträffats vid arkeologiska undersökningar i närheten på, denna sida av Arbogaån.

I diskussionen om Arboga bör nämnas att ägandet av marken i området har haft betydelse för stadens uppkomst, lokalisering och utveckling. Under medeltiden fanns det två stora godskomplex invid staden. Något som är unikt är att delar av stadsområdet anlades på frälsejord. Väster om staden, i Grindberga, låg en kunglig huvudgård (*curia*). Kungsgården, som omfattade ett område väster och söder om staden, byttes bort 1288 (SDHK 1417; Berg 2006 s. 281ff; Björklund 2003). Förhållandet att någon medeltida bebyggelse inte har påträffats på den södra sidan av ån i närheten av undersökningsområdet är intressant. Frågan kan ställas om ägandet kan ha haft betydelse för utbredningen av staden under medeltiden.

Förundersökningens syfte var att tillvarata kunskapsunderlag, skydda fornlämningen från skada och dokumentera anläggningar och kulturlager. Kulturlagrens karaktär, innehåll och bevarandegrad skulle beskrivas. Som framgår av rapporten har dessa syften uppfyllts och vi har fått ny kunskap om området.

Referenser

Internet och otryckt källa

Björklund, A. 2003. *Stadsjorden – en lantlig del av staden. Magisteruppsats. Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet Vårterminen 2003*. Opublicerad.

SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev, se:
<http://sok.riksarkivet.se/sdhk>

Litteratur

Alström, U. 2012. *Crugska gården i Arboga. Geotekniska provborringar i gårdsmiljö. Arkeologisk antikvarisk kontroll. Fornlämning Arboga 34:1. Fältskären 2. Arboga stadsförsamling, Västmanlands län. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2012:57.*

Alström, U., 2011a. *Provboringar i Arboga. Provtagning med skruvborr för analys av förorenad mark. Arkeologisk antikvarisk kontroll. Fornlämning Arboga 34:1. Kvarteret Kapellet 1, Sturestaden 3:1, Sturestaden 3:2, Harneskmakaren, Olof Abblöfs park, Arboga stadsförsamling, Arboga kommun, Västmanland. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2011:14.*

Alström, U., 2011b. *Schaktning för fiberkabel i Arboga. Förundersökning i form av schaktningsövervakning. Fornlämning Arboga 34:1. Kapellgatan, Trädgårdsgatan och Bergsgränd, Arboga stadsförsamling, Arboga kommun Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2011:57.*

Alström, U. 2007. *Fjärrvärmeanslutningar i Arboga. Förundersökning i form av schaktningsövervakning. RAÄ 34. Soopiska gården, Fältskären 2 och 3 samt Storgatan, Arboga stadsförsamling, Västmanland. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2006:57.*

Anund, J. 1995. *Medeltida bebyggelse och reglering i Arboga. En stadsarkeologisk undersökning i kvarteret Harneskmakaren. UV Uppsala Rapport 1995:28. RAÄ.*

Berg, J. 2006: *Den privata staden? Nya stadsarkeologiska horisonter.* Red. S. Larsson. Riksantikvarieämbetet. Stockholm, s 271-299.

Fritz, B. 1972. *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434.* Stockholm.

Fritz, B. 1973. *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434.* Stockholm.

Järpe, A. 1977. *Arboga. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Rapport. Medeltidsstaden 2.* Stockholm.

Oldèn, G. 2000. *Arboga Stads kärna. Bebyggelsehistoria och Byggnadsordning.* Red. P. Granlund. Arboga.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projekt nr:</i>	KM13099. Kv Paradiset 6 Arboga FU
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-3143-13, 2014-02-18
<i>Undersökningsperiod:</i>	15/4 och 29/4 2014
<i>Exploateringsyta:</i>	54 löpmeter
<i>Personal:</i>	Jonas Ros
<i>Belägenhet:</i>	Kvarteret Paradiset 9, Arbogabygdens församling, Arboga kommun, Västmanlands län, Västmanland
<i>Ekonomisk karta:</i>	Arboga 10G:60
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X6584059, Y547955
<i>Höjdsystem:</i>	Ingen höjd togs
<i>Inmätningssmetod:</i>	Manuellt från befintlig bebyggelse
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Tre sektionsritningar i A4-format och digitala bilder. Förvaras hos Västmanlands läns museum.
<i>Fynd:</i>	Fynden F1–6 förvaras hos KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

BILAGA

Bilaga 1. Fyndtabell

Fyndnr	Sakord	Material	Egenskap	Vikt, gr	Antal	Antal fragn.	Fyndomständighet
1	Krus	Yngre rödgods	Mynning till krus	13	1	1	Sektion 1, lager 2
2	Fat	Yngre rödgods	Fat, med piperedekor	25	1	1	Sektion 1, lager 3
3	Fat	Fajans	Fat, med brun och blå glasyr. 1800-tal.	3	2	2	Sektion 1, lager 3
4	Kruka	Yngre rödgods	Kruka, del av mynning, med brun glasyr.	7	1	1	Sektion 1, lager 4
5	Fat	Porslin	Fat med blå och röd dekor. 1900-tal.	3	1	1	Sektion 1, lager 4
6	Kruka	Yngre rödgods	Kruka, med beige och brun glasyr. 1800–1900-tal.	34	1	1	Sektion 2, lager 2

